

ТЭКСТАЎТВАРАЛЬНАЯ ФУНКЦЫЯ ЗЛУЧАЛЬНЫХ ЗЛУЧНІКАЎ У МОВЕ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Для злучальных злучнікаў у сучаснай беларускай мове ўласцівыя як агульныя, так і прыватныя функцыі. Агульнай дваадзінай функцыяй з'яўляецца забеспячэнне сувязі і паказчыка адносін паміж рознымі сінтаксічнымі адзінкамі. Злучнікавая сувязь і пароджаныя ёю адносіны могуць рэалізавацца па-рознаму, у адпаведнасці з чым выдзяляецца некалькі прыватных функцый гэтых злучнікаў: канструктыўная, тэкстаўтваральная, уставачна-каменціравальная, пачынальна-афектыўная, эмацыянальна-экспрэсіўная. Самай істотнай з'яўляецца канструктыўная функцыя, сутнасць якой складае ўласцівасць злучнікаў аб'ядноўваць кампаненты рознага характару, рознага ўзроўню і рознай ступені складанасці, уласцівасць утвараць з адных адзінак другія. Роля злучніка выяўляецца ў тым, што ён аказваецца граматычным цэнтрам, канструктыўнай асновай новай сінтаксічнай адзінкі. Злучнікі актыўна ўдзельнічаюць у афармленні структурнай і сэнсавай цэласнасці сказа, характарызуюць усе пабудаваныя з іх дапамогай канструкцыі і выступаюць у якасці адпаведнага паказчыка выражаных адносін. Праўда, яны не называюць гэтых адносін, але заўсёды сігналізуюць аб іх характары. З канструктыўнай цесна звязана тэкстаўтваральная функцыя, якая рэалізуецца ў тых выпадках, калі злучнікі аб'ядноўваюць самастойныя сказы або іх функцыянальныя аналагі ў межах складанага сінтаксічнага цэлага або складанага сінтаксічнага цэлага ці абзацы паміж сабой, арганізуючы тэкст. Забяспечваючы цэласнасць і звязнасць паасобных адзінак, злучнікі завастраюць увагу на "паслядоўным, лагічным развіцці ўнутрытэкставага зместу, служаць раскрыццю сэнсавай структуры тэксту" (3, 7).

Часцей за ўсё тэкстаўтваральную функцыю выконваюць злучнікі і, а, але, паколькі, дзякуючы абстрактнасці свайго значэння, яны могуць выражаць шырокае кола сэнсава-граматычных адносін паміж канструктыўнымі адзінкамі розных узроўняў.

Злучнік і можа афармляць адносіны спалучальныя (адначасовасці, сумеснасці ці паслядоўнасці), выніковыя, супраціўныя і далучальныя.

Дзякуючы сваёй семантыцы, і перш за ўсё здольнасці выражаць адносіны паслядоўнасці, гэты злучнік будзе тэкст па прынцыпу сукцэсіўнасці (2, 57), г. зн. так, што адзін сказ як бы выклікае, патрабуе пасля сябе з'яўлення наступнага сказа. У выніку ўтвараецца раўнамернае выказванне, працягласць якога поўнасьцю вызначаецца камунікатыўнымі мэтамі таго, хто гаворыць. Найбольш ярка здольнаець злучнік і да паслядоўнага разгортвання маўлення праяўляецца ў значных па аб'ёме тэкстах. Злучнік і афармляе паслядоўны пераход ад адной апавядальнай адзінкі да другой, ствараючы цэнтральную тэкставую сувязь:

І Скарына, як рыба, маўчаў, як маўчаў і тады, калі яму ўжо на другі дзень – познім вечарам – было аб'яўлена, што так як ён маўчыць, быццам бы

глуханямы, то з боку капітулы будзе зроблена спроба расчытаць думкі яго і намеры душы ягонае выкшталцонае і філасофскага разуменія ім спраў зямных і нябесных праз чытанне ягоных друкаў...

І было тады, што на трэці дзень затрубіў на рынкавым памосце Саліной плошчы геральд, збіраючы пасольства вrocławскае – людзей паважаных, знакамітых, заможных і ўсялякага роду рамесных заняткаў, цэлавых майстроў і чэлядзь, а таксама менш знатную, але заможную прасталюдзінскую частку насельнікаў слаўнага места Wrocławскага. І перад шматлюднай купай людзей учцівых і пачцівых зачытваў той геральд рэляцыю, падпісаную бурмістрам і райцамі магістрата, а перш за ўсё пракурорам... (А. Лойка).

У гэтым выпадку ўжыванне злучніка і падпарадкоўваецца прынцыпу анафары (аднолькавага пачатку). Гэта анафарычная сувязь валодае самай моцнай тэкстаўтваральнай уласцівасцю (2, 66).

Злучнік і можа фарміраваць і пабочныя лініі разгортвання паведамлення, утвараючы аб'яднанні з сінтаксічна аднатыпных і блізкіх па сэнсу элементаў. Гэта асабліва выразна праяўляецца, калі злучнік і аб'ядноўвае сказы і іх функцыянальныя аналагі ў межах складанага сінтаксічнага цэлага:

Хто мы, адкуль мы прыйшлі, куды ідзём?

І пазт думае. І цвёрда ведае, што кніга славянства не канчаецца "Дасвецецм". І праводзіць, цярэбіць сякія-такія сцэжкі ў будучыню. Накіталт той жанчыны з балады "Сяўба", якая перш за ўсё сеяла на папалішчы кветкі (У. Караткевіч).

Ва ўмовах дыялагічнага маўлення непарарыўнасць і аналагічнасць сувязі, што абазначана злучнікам і, выяўляе сябе ў пераемнасці пазіцый удзельнікаў дыялогу (1, 131). Рэпліка, якая ўводзіцца злучнікам і, падхоплівае і развівае змест папярэдняга выказвання:

Цаплін. Кажы "ты"... Мы – салдаты... Адкуль?

Салдат. Казанскія мы... Мужыкі...

Цаплін. І я казанскі... (У. Караткевіч).

Злучнік але можа афармляць адносіны неадпаведнасці, супраціўныя, уступальныя, далучальныя. Агульным для ўсіх гэтых значэнняў з'яўляецца ўказанне на абмежаванне паслядоўнага разгортвання паведамлення. Значэнне знешняй мяжы паслядоўнасці рэалізуецца ў тэксце, дзе злучнік але паказвае на заканчэнне разгортвання пэўнага сюжэта ці матыву:

Здаецца, яны папаліся як мае быць і надоўга. Добра яшчэ, што ім трапіўся гэты ўзмежчак, нібы насланы богам для іх паратунку – ён хаваў іх ад кулямётнага агню з пагорка. Але колькі можна хавацца?.. (В. Быкаў).

За ўказаннем на заканчэнне адной лініі апавядання ў многіх выпадках ідзе ўказанне на развіццё ці ўзнаўленне іншай:

Захар ішоў і накрысе да яго пачала даходзіць нерэальнасць того, што ён убываў сабе ў галаву. Але цвёрда стаяў на сваім, лічыў, што не яна, а вось гэтае ягонае рашэнне самае правільнае і патрэбнае. Але цвёрдасці ўсё ж у гэтай выснове не было, і не было цвёрдасці ў хадзе, і ногі ступалі ацярожна,

быццам намацвалі сцежку, што вяла да лесу (А. Савіцкі).

Злучнік але набывае здольнасць змяняць перспектыву апавядання і накіроўваць яго ў іншы бок:

Назаўтра, ледзь світанак, Скарына быў у друкарні. Сапраўды, жняцы на водзіску тытульнага ліста "Руфі" аказаліся леварукія. Што рабіць? Ліхаманкава перабіраючы ў стусе дрэварыціны, знайшоў са злеваручанымі сялянамі, адкінуў наўзбоч. Спаліць!..

Але на гравюры былі не толькі няшчасныя жняцы, не толькі сцяною стаяла жыта. За жытам былі яшчэ і пагоркі, і нібы дорога ў краменні-каменні, што напамнілі знячэўку Задзвінне. І паліць ужо нічога не хацелася. Даруйце, жанцы, што зрабіў вас леварукімі! Жніце, аднак жа, жніце!.. (А. Лойка).

Злучнік а можа афармляць адносіны ўласна супастаўляльных, неадпаведнасці, супраціўных, далучальных. Ён з'яўляецца носьбітам "семантикі сабственно разного" (4, 90), якая мае супастаўляльны ці супраціўны характар. Гэтым абумоўлена афармленне злучнікам а змены, чаргавання тэм і матываў апавядання ў тэксце:

За гады тры было ў яго калод дзесяць. А забівала дарагоўля на вулі. Добрая колода каштавала на той час сярэбраны рубель – дужа вялікія грошы. А плеценыя з соломы зямец гэты не любіў: бо ў іх пчолы не вядуцца і мёд гарчэйшы. Дык ён набываў вулі ў пана ў абмен на мёд, а ў іншых зямцоў – на адработ (М. Гарэцкі).

Чаргаванне тэм і матываў, аформленае злучнікам а, як правіла, суправаджаецца іх актуалізацыяй. Асабліва выразна гэта праяўляецца пры наяўнасці ў тэксце лексічных паўтораў:

Скарына можа нават і цяпер сказаць, што ён шчасны, што такое аб сваёй зямлі, аб сваіх далёкіх продках у далёкіх візантыйскіх гісторыкаў вычытаў! А вычытаў ён у іх яшчэ ў Кракаве пра тое, што нібы ў даўня-даўня часы паланілі аднойчы рамеі трох чужаземцаў і вельмі ж здзівіла рамеяў тое, што тыя чужаземцы не мелі пры сабе ніякай зброі, а мелі адныя толькі гуслі (А. Лойка).

З дапамогай злучніка а можа актуалізавацца далучэнне з'явы ці прыметы да рада пералічаных:

О справы гаспадарскія, вы ёсць справы гаспадарскія! О справы князёвы, вы ёсць справы князёвы! А твая справа, Скарына, ці ж яна толькі твая?.. (А. Лойка).

У дыялогу злучнік а часта афармляе пераход да нечаканай тэмы ў адносінах да раней сказанага:

[Іваноўскі]: – Ідзём да немца. На што і чаго – пра гэта пасля. А цяпер – хто хворы? (В. Быкаў).

Злучальныя злучнікі актыўна ўжываюцца для арганізацыі тэксту. Тэкстаўтваральныя магчымасці злучнікаў абумоўлены іх граматычным значэннем. З дапамогай злучальных злучнікаў перадаецца паслядоўны пераход ад адной апавядальнай адзінкі да другой, заканчэнне разгортвання пэўнага сюжэта ці матыву, чаргаванне тэм і матываў апавядання. Ўсё гэта

робіть злучнікі ўніверсальным сродкам стварэння разнастайных паводле семантыкі і камунікатыўных задач адзінак звышсінтаксісу – дыялогу і тэксту.

Літаратура

1. *Карцевский С.О.* Бессоюзие и подчинение в русском языке // ВЯ. 1961. № 2.
2. *Кручинина И.Н.* Структура и функции сочинительной связи в русском языке. М., 1988.
3. *Симоян А.А.* Textoобразующие функции служебных слов (на материале некоторых противительных союзов армянского, русского и английского языков). АҚД. Ереван, 1986.
4. *Холодов Н.Н.* Система грамматических значений сложносочинённых предложений // РЯШ. 1983. № 5.